

A Háryról – kétféleképpen

Ittzés Mihály

I.

Történelem alulnézetben

Irodalmi-népzéleti párhuzam Háry világ-szemléletéhez

Paulini Béla és Harsányi Zsolt *Háry János* szöveggönyve Kodály népdal-adaptációkat alkalmazó zenéje nélkül feledhető színpadi alkotás lenne. Így viszont történelmi távlatokban gondolkodtató, érzékeinket s lelkünket gyönyörködtető, divatos szóval élve: emblematicus mű. Nádasy Kálmán – az 1938-as szegedi szabadtéri előadást meghallgató Edward Dent angol zenetörténész professzor véleménye nyomán – a művet *enigmának* tartja. „A Háry nemcsak tréfa, satíra, mese, hanem mélyebb értelem is.” – idézi a *Psalmus* angol fordítóját, s hozzáteszi: „Ez a daljáték – mint névadó hőse – *fortélyos* mű.”

Ehhez a fortélyossághoz persze a szöveg is hozzájárul. Paulini Béla ismerte a népzéletet, néphagyományt, másképp – ha visszatekintve talán vitatható módon is – aligha vitte volna a néptáncot, népzénet a Gyöngyösbokréta mozgalommal a szélesebb közönség elé. Ugyancsak az 1976-ban Kecskeméten tartott előadásában mondta Nádasy: „Nekem a Háry nemcsak az obsitos katona hazugságait meséli, hanem dióhéjban mutatja azt a hőst, aki – ellentétben a valamikori mitikus hősökkel – *közrendű ember*. [...] A valóságot a magyar baka szemszögéből fényképezi. A magyar baka részben angyalian torzító szemlélete érvényesül, részben pedig minden pillanatban ítéletet, sőt végítéletet hirdet.” (Idézeteink lelőhelye: Nádasy Kálmán: Bevezető Kodály színpadi műveihez. In: *A Kodály Intézet évkönyve* [I.] Kecskemét, 1982. 22., ill. 36. old.)

A zeneszerző útmutatásai a Háry meseteremtő alakjának és szemléletének megértéséhez eléggé ismertek. Jelen tárgyunkhoz egy talán kevésbé ismert nyilatkozatának mondatai visznek közelebb: „A darab lírai igazságát zenében az egyetemes népművészettel éreztem csak megközelíthetőnek. [...] Az udvari muzsika például nem való-ágos voltában jelenik meg előttünk, hanem olyasformán, ahogy a császári udvar egy parasztember képzeletében él.” (Háry János hőstettei. *Visszatekintés*, III. 491. old.)

II
Bécsi harangjáték / Wiener Glockenspiel / Viennese Musical Clock

Allegretto 4 - 100

Flauti 1 2

Piccolo 1

Oboi 1 2

Clarinetti 1 2
in Si^b

1. 2.
Corai in Fa
A

1. 2.
3.
Trombe in Do

Carillon

Tam-tam

Piatto sospeso

Tamburo piccolo

Triangolo

Celesta

4 Campanne

Allegretto 4 - 100

Pianoforte

Kodály műveinek népzenei forrásait kutatva ismerte fel Vargyas Lajos, hogy a *Bécsi harangjáték* rondótémája egy kanásztülök-dallamon alapul. (A népzene kutatás eredményeinek hatása Kodály alkotásaiban. In: *Magyar zenetörténeti tanulmányok Kodály Zoltán emlékére*. Szerk.: Bónis Ferenc. Budapest: Zeneműkiadó, 1977. 239–240. old.) Vagyis, ahogy a parasztból lett baka elképzeli a (történetileg nem létező!) bécsi harangjátékot. (Az igazi – Garay Jánost az Obsitos történeteivel elkápráztató – Hány János, talán tényleg kiszolgált katonára, valójában tolnai fazekas mester volt.) Hasonló, társadalmi szempontból „alulnézeti” szemlélet vonul végig az egész daljátékon.

Nádasdy Kálmán már idézett előadásában hangsúlyozottan hivatkozott arra, hogy a napóleoni háborúk örvén Kodály darabja „állandóan a tizennégyes háborút vádolja”, hiszen már az első népdal, amely kíséret nélkül megszólal Örsze ajkán, valójában egy háború idején gyűjtött katonanóta: „*Sej, verd meg Isten, aki eztet csinálta, / De még jobban, aki ezt kitalálta!*” (Id. mű 33–34. old.)

Most érkeztünk a címben ígért irodalmi párhuzamhoz. Tömörkény István *A cár a szakajtóval* c., nehezen meghatározható műfajú írásában idéz fel egy keserédes történetet. (Lásd a *Föltetszik a hajnal – Tárcák, rajzok, elbeszélések* c. kötetben. Szeged: Tiszatáji Magvető, 1955. 217–219. old.)

„*A tanyaudvarban vasárnap délután tisztán felöltöztetve, megfésülve jár-kei a kapás apró kislánya, kék pántlika a szöszke hajában. Jár-kei nagy büszkén és mondja a háborús verset. Arra büszke, hogy ilyen hosszú verset tud egyfolytában végigmondani.*” – kezdődik a „mese”, s az író elmélkedéssel folytatja arról, hogyan keletkeznek és terjednek ezek a versek. Tán éppen az, aki „szerkesztette” a verset mosolyogva hallja vissza, amint a névtelenül elterjedt versezetet mondja a „pöttöm kislány”:

*„A muszka cár fölkapta a szakajtót,
Nagy dérdurral bevágta a vasajtót.
Azt mondta a Nikulájics Mihálynak:
Írj levelet Ferenc József királynak.*

Ez a vers eleje s mint látnivaló, a háború elejét példázza. Azután jön a többi részben a háború története. A kislány elmondja végig, könnyen megtanulta, mert az ő nyelvén van csinálva [...]

– Ugye bácsi, szépet tudtam?

– Szépet hát kislányom, ehol egy krajcár is érte, tödd el, majd mögfiadzik.”

A kislány elszalad ugrándozva, mutatni az anyjának a pénzt [...]”

(Lám, a Hány-beli kishercegek is így kaptak Ábécé-nótájukért pénzt Hány-bácsitól!)

Aztán az író megint elmélkedhet a népköltészet különös kifejezőeszközeiről, meg hogy mi-féle „edény” a szakajtó; és tovább,

„[...] *hogy a nép versköltészete nem változik, most is olyan egyszerű, mint régen. Mert hiszen a cárnak soha életében nem volt szakajtója.*

No, jól van. A kislány már az asztal körül settenkedik, egyszer csak előáll:

– Bácsi, a muszka cár olyan szögény?

– Már miért, kislányom?

– Hát – mondja a szöke – annak még csak szakajtója sincsen a tanyájába?

Mert így van a kintvaló költészet. Ők a tanyákon élnek s az egész világ ahhoz igazodik. A muszka császár is csak afféle tanyásgazda lehet, egy szakajtót kap fel az ereszet alól, hogy odavágja ahhoz, akihez akarja, akár csak Mihály bácsi, mikor megharagszik...”

Ferenc császár udvarában meg Örsének meg kell etetnie a kétféjű sast a szakajtóból szórt kukoricával, aztán ebédre csak maradék kerül öfelségéék asztalára, mert éppen nagymosás van, a zenélő óra pedig – Hány fantáziájában mi mást? – kanásztülok dallamot játszik...

De Hány nem hazudik, mesét teremt, melyet maga átélt, tehát igazabb a valóságnál, ahogy Kodály figyelmeztet rá.

II.

Kodály: Hány János szvit

Új kispártitúra az Universal Edition kiadásában*

Aligha kétséges, hogy Kodály Zoltán nem túl nagyszámú zenekari műve közül a *Hány János szvit* a legnépszerűbb, csak a *Galántai táncok* népszerűsége vetekedhet vele.

Talán nemcsak Magyarországon, hanem bármerre a világban, a zenekar színes hangzásának, a történelmi mese (mese?) szimfonikus keretbe foglalt világának bemutatására alkalmas műnek talál(hat)ják az iskolai énektanárok Kodály remekét. Az, aki meg akarja ismerni és ismertetni a darabbal a tanítványait, nem elég, ha elolvassa a különböző hanglemezkísérő ismertetőket, vagy a hangversenykalauzokat. A teljes színpadi mű esetében a partitúra nem áll rendelkezésünkre, csak kölcsönanyagként hozzáférhető. Ott meg kell elégednünk a zongorkivonattal. A zenekari szvitből azonban van kispártitúra.

A *Hány szvit* új, revideált kispártitúráját a közelmúltban jelentette meg a bécsi Universal Kiadó. A revíziót számos forrás, köztük Kodály saját karmesteri példánya alapján a Kodály kutatás kiváló személyisége, dr. Bónis Ferenc Széchenyi-díjas zenetörténész végezte el. Az új kiadás, amint arról az előszóban a szerkesztő beszámol, csak olyan javításokat, módosításokat tartalmaz, amelyek megbízhatóan közvetítik a zeneszerző szándékait, javításait. Ezek többsége dinamikai vagy más előadási utasítás (pl. hangsúly-jelek).

Érdekes adatot közöl az Előszó a mű előadási idejéről. Az 1955-ös nagypartitúrában kb. 23 percet jelöl a mű teljes előadási idejének (nyilván a tételszünetek nélkül). Ez lényegében megegyezik Kodálynak a saját 1930-as kiadású zsebpártitúra példányában található kézírásos bejegyzésével. A tételek időtartama ezek szerint 3+2+4+3+5+3 (vagy 5) összesen tehát 21 vagy 23 perc. (Feltűnő a nagy különbség a 6. tétel esetében – valószínűleg rosszul olvasható szám a bizonytalanság oka.)

A négy – magyar, angol, német, francia – nyelven megjelent előszó azonban nemcsak technikai és filológiai kérdésekkel foglalkozik, hanem a kompozíció keletkezésével, történelmi és zenetörténeti összefüggéseivel, valamint a darab fogadtatásával a karmesterek és a közönség körében. (Tudjuk, hogy a magyarokon kívül olyan nagy karmesterek, mint Mengelberg, Toscanini vagy Stokowski is szívesen tűzték műsorukra és csináltak felvételt a Szvitből.) Bónis Ferenc szerint a zenekari szvit nem követi a színpadi mű történetét, dramaturgiáját, ha-

* A *Bulletin of the Kodály International Society* 2015/2. számában Ittész Mihály tollából megjelent kottaismertetés átdolgozása.

nem önálló alkotássá vált a karakterek változatosságával és gazdagságával. A bevezető röviden ismerteti a „programot”, említi az irodalmi kapcsolatokat és ismerteti a tételek jellegét is.

Utóhang

Milyen jó lenne, ha az énektanároknak – sok más fontos kotta mellett – az iskolai tanári kézikönyvtárban keze ügyében lenne a *Háry szvit* kispartitúrája is, ha a nem olcsó, vagy éppen költséges kiadványok a saját gyűjteményükbe nem is kerülnek be. Erre, sajnos, az iskolai tanári segédkönyvek költségkeretének összeállításakor vagy a beszerzéskor senki nem gondol. Pedig a partitúra tanulmányozása nem a darabot vezénylő karmesterek vagy a zenetörténészek kiváltsága, a művet zenehallgatási anyagként tanító zeneirodalom és énektanárok számára is fontos segítség lenne.

UE

Zoltán Kodály
Háry János-Suite
für großes Orchester

UE 35 540
Universal Edition

ORCHESTRA

3 Flauti (anche Piccoli)
2 Oboi
2 Clarinetti in si¹ (1° anche Clarinetto in mi,
2° anche Sassofono contralto in mi)
2 Fagotti

4 Corni in fa
3 Trombe in do
3 Cornette a pistoni in si¹
3 Tromboni
Tuba bassa

Timpani
Percussione: Carillon, Xylofono, Campane, Triangolo, Piatti,
Tam-Tam, Tamburo piccolo, Tamburo basso, Gran cassa

Celesta
Piano
Cimbalom ungherese¹

Violino I
Violino II
Viola
Violoncello
Contrabbasso

Durata: 23 min

1) Falls kein Zymbal vorhanden ist, wird der Part auf dem Clavicembalo, im Notfall auf dem Klavier gespielt.
If no cimbalom is available, the part is executed on the clavicembalo or, if necessary, on the piano.

A partitúra-kiadvány részleteit a kiadó, a bécsi Universal Edition AG. szíves engedélyével közöljük.